

THE IMPACT OF GLOBAL ARMED CONFLICTS AND GEOPOLITICAL CRISES ON THE STABILITY OF ECONOMIC SECURITY

G. Abdurashitova

Doctor of Economic Sciences (DSc)

O.S. Umarov

PhD in Economics

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Global economic security; geopolitical instability; armed conflicts; Russia–Ukraine war; conflict between Israel and the Gaza Strip; Sudan crisis; civil war in Yemen; energy prices; food security; inflation; financial markets; supply chains; international sanctions; migration; humanitarian aid; international cooperation.

Received: 03.08.25

Accepted: 04.08.25

Published: 05.08.25

Abstract: This scientific article presents a comprehensive analysis of the impact of conflicts such as the Russia–Ukraine war, the conflict between Israel and the Gaza Strip, the civil war in Sudan, and the Yemeni crisis on energy prices, food supply chains, inflation, financial markets, as well as international trade and logistics systems. The rise in energy and food prices triggered by these conflicts has exacerbated macroeconomic instability in many countries, pushing global inflation to an annual rate of 8–9%. International sanctions and trade restrictions have led to a slowdown in global trade, decreased investor confidence, and disruptions in production and logistics chains. As a result, developing countries are suffering the most from the food and energy crises, and the demand for international humanitarian aid has reached record levels. The results of this study indicate that to ensure global economic stability amid ongoing wars, countries need to strengthen cooperation, diversify supply sources, and coordinate macroeconomic policies.

ДУНЁДАГИ ҚУРОЛЛИ МОЖАРОЛАР ВА ГЕОСИЁСИЙ ИНҚИРОЗЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК БАРҚАРОРЛИГИГА ТАЪСИРИ

Г. Абдурашитова

иқтисодиёт фанлари доктори (DSc)

О.С. Умаров*иқтисодиёт фанлари бўйича**фалсафа доктори (PhD)**Тошкент, Ўзбекистон*

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит соъзлар: Глобал иқтисодий хавфсизлик; геосиёсий беқарорлик; қуролли можаролар; Россия–Украина уруши; Исроил–Гъазо можароси; Судан инқирози; Яман фуқаролар уруши; энергия нархлари; озиқ-овқат хавфсизлиги; инфляция; молиявий бозорлар; логистика занжирлари; халқаро санкциялар; миграция; гуманитар ёрдам; халқаро ҳамкорлик.

Аннотация: Ушбу илмий мақолада Россия–Украина уруши, Исроил–Гъазо можароси, Судан фуқаролар уруши, Яман инқирози каби зиддиятларнинг энергетика нархлари, озиқ-овқат таъминоти занжирлари, инфляция, молиявий бозорлар ва халқаро савдо-логистика тизимларига таъсири кенг таҳлил қилинади. Можаролар туфайли энергия ва озиқ-овқат нархларининг ошиши коъплаб мамлакатларда макроиқтисодий беқарорликни кучайтириб, глобал инфляцияни йиллик 8–9% даражагача етказди. Халқаро санкциялар ва савдо чекловлари глобал савдо ҳажмининг секинлашишига, инвесторлар ишончининг пасайишига, шунингдек, ишлаб чиқариш ва логистика занжирларининг узилишига олиб келди. Натижада ривожланаётган мамлакатлар озиқ-овқат ва энергия инқирозидан коъпроқ зарар коърмоқда, халқаро гуманитар ёрдамга боълган эҳтиёж рекорд даражага етди. Ушбу тадқиқот натижалари шуни коърсатадики, давом этаётган урушлар шароитида глобал иқтисодий барқарорликни таъминлаш учун давлатлар оъзаро ҳамкорликни мустаҳкамлаши, таъминот манбаларини диверсификация қилиши ва макроиқтисодий сиёсатни мувофиқлаштириши зарур.

ВЛИЯНИЕ ВООРУЖЁННЫХ КОНФЛИКТОВ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ КРИЗИСОВ В МИРЕ НА СТАБИЛЬНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Г. Абдурашитова*Доктор экономических наук (DSc)***О.С. Умаров***Кандидат философии по экономике (PhD)**Ташкент, Ўзбекистон*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Глобальная экономическая безопасность;

Аннотация: В данной научной статье представлен всесторонний анализ влияния

геополитическая нестабильность; вооруженные конфликты; война между Россией и Украиной; конфликт между Израилем и сектором Газа; Суданский кризис; Гражданская война в Йемене; цены на энергоносители; продовольственная безопасность; инфляция; финансовые рынки; логистические цепочки; международные санкции; миграция; гуманитарная помощь; международное сотрудничество.

таких конфликтов, как российско-украинская война, конфликт между Израилем и сектором Газа, гражданская война в Судане и йеменский кризис, на цены на энергоносители, цепочки поставок продовольствия, инфляцию, финансовые рынки, а также системы международной торговли и логистики. Рост цен на энергоносители и продовольствие, вызванный конфликтами, усугубил макроэкономическую нестабильность во многих странах, подтолкнув мировую инфляцию к годовому уровню 8–9%. Международные санкции и торговые ограничения привели к замедлению мировой торговли, снижению доверия инвесторов и сбоям в производственных и логистических цепочках. В результате развивающиеся страны больше всего страдают от продовольственного и энергетического кризиса, а потребность в международной гуманитарной помощи достигла рекордных уровней. Результаты данного исследования показывают, что для обеспечения глобальной экономической стабильности в условиях продолжающихся войн странам необходимо укреплять сотрудничество, диверсифицировать источники поставок и координировать макроэкономическую политику.

Кириш

Сўнгги йилларда дунёнинг турли нуқталарида юзага келган қуролли можаролар ва геосиёсий инқирозлар бутун дунё иқтисодий тизимларининг барқарорлигига бевосита таъдид солмоқда. Хусусан, 2022-йил феврал ойида бошланган Россия ва Украина ўртасидаги уруш ХХИ асрдаги энг муҳим геосиёсий инқирозлардан бирига айланди. Бу можаро глобал миқёсда энергетика, озиқ-овқат ва хомашё бозорлари, транспорт-логистика йўлаклари ҳамда молиявий тизимларга мисли кўрилмаган даражада босим ўтказди. Дунё бўйича иқтисодий ўсиш прогнозлари кескин пасайтирилиб, 2022-йил учун Халқаро валюта жамғармаси (ХВЖ) глобал ялпи ички маҳсулот ўсиши бўйича прогнозни 4,4 фоиздан 3,2 фоизгача туширишга мажбур бўлди – бунда асосий сабаблар сифатида Украина уруши келтириб чиқарган энергия нархларининг ўсиши ва глобал таъминот занжирларидаги узилишлар кўрсатилган.

Шу билан бирга, Яқин Шарқ минтақасидаги янги зиддиятлар ҳам глобал иқтисодий хатарларни оширмоқда. 2023-йил октябр ойида бошланган Исроил–Ғазо можароси минтақавий даражада ҳалокатли инсоний инқирозга сабаб бўлиш баробарида, унинг кенгроқ ҳудудга ёйилиши эҳтимоли жаҳон бозорларида хавотир уйғотди. Хусусан, можародан сўнг нефт нархи қисқа муддатда 10% га ошиб кетиб, келгуси йилда глобал инфляция даражасини қарийб 0,4 фоиз бандга ошириши мумкинлиги таъкидланди. Бундан ташқари, Судан ва Яман каби мамлакатлардаги давомли урушлар Африка ва Яқин Шарқ минтақаларида иқтисодий беқарорлик ва гуманитар инқирозларни чуқурлаштирмоқда. Жаҳон бўйича қочкинлар ва мажбурий кўчирилган шахслар сони мисли кўрилмаган даражага етди – 2023-йил сентябр ҳолатига кўра урушлар ва зўравонликлар туфайли қувғинда яшаётганлар сони 114 миллион кишидан ошди. Бу кўрсаткич 2022-йил охирига нисбатан сезиларли ўсиб, асосан Украина, Судан, Конго ДР, Афғонистон ва Мянмадаги можаролар ҳисобига юзага келди.

Келтирилган фактлар шуни кўрсатадики, замонавий геосиёсий низолар жаҳоннинг энергетика хавфсизлиги, озиқ-овқат хавфсизлиги, молиявий барқарорлик ва савдо алоқаларига бир пайтнинг ўзида зарба бермоқда. Мазкур мақоланинг мақсади ҳозирги уруш ва можароларнинг глобал иқтисодиётга таъсирини ҳар томонлама ўрганишдир. Бунинг доирасида энергетика нархларининг кескин тебраниши, озиқ-овқат занжирларидаги узилишлар, инфляция суръати ва молиявий бозорларнинг ўзгарувчанлиги таҳлил қилинади. Шунингдек, халқаро санкциялар оқибатлари, миграция оқимларининг динамикаси, гуманитар ёрдам юкининг ошиши ва глобал миқёсдаги ҳамкорликка таъсир каби жиҳатлар ёритилади. Ривожланган мамлакатлар ва ривожланаётган давлатлар мисолида мазкур инқирозларнинг оқибатлари қиёсий таҳлил қилиниб, глобал иқтисодий хавфсизликни таъминлаш йўлидаги долзарб муаммолар муҳокама қилинади.

Методологiiя: Мақолани ёзишда қуйидаги илмий-услубий ёндашувлардан фойдаланилди:

- Таҳлилий ёндашув: Глобал ва минтақавий иқтисодий вазият расмий статистика ва амалий таҳлиллар асосида кўриб чиқилди. Жаҳон Банки, ХВЖ, БМТ каби ташкилотларнинг янгиланган маълумотлари иқтисодий кўрсаткичлардаги ўзгаришларни таҳлил этишда асос бўлди.

- Таққослаш усули: Можаролар бошланишидан олдинги давр ва урушдан кейинги даврдаги иқтисодий кўрсаткичлар қиёсан таҳлил қилинди. Масалан, уруш сабаб глобал ўсиш суръатларида, савдо ҳажмларида ёки инфляция даражасидаги фарқлар солиштирилиб, ўзгаришлар миқёси аниқлаб берилди.

- Минтақавий ёндашув: Урушларнинг турли минтақаларга таъсири алоҳида кўриб чиқилди. Хусусан, ривожланган давлатлар (Европа Иттифоқи, АҚШ ва бошқалар) ҳамда ривожланаётган мамлакатлар (Марказий Осиё, Африка, Яқин Шарқ ва б.) мисолида можаро оқибатлари таҳлил қилиниб, ким кўпроқ зарар кўраётгани аниқлашга ҳаракат қилинди.

- Эмпирик маълумотларга таянган ёндашув: Тадқиқот давомида халқаро иқтисодий ташкилотлар – Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон банки, БМТ, БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО), БМТ Жаҳон озиқ-овқат дастури, БМТ Гуманитар масалаларни мувофиқлаштириш бошқармаси (ОЧА) каби манбаларнинг расмий статистик маълумотлари ҳамда нуфузли илмий марказлар ҳисоботларига таянилди. Келтирилган рақамлар ва фактлар айнан ушбу манбалар асосида келтирилиб, уларнинг ишончилиги таъминланди.

Таҳлил ва натижалар: Йирик ҳарбий можаролар энг аввало жаҳон энергетика бозорларига бевосита таъсир кўрсатмоқда. Россия–Украина уруши бошлангач, Европа Иттифоқи ва Россия ўртасидаги кўп йиллик энергетик алоқалар издан чиқди. 2022-йил давомида Россиянинг Европага табиий газ етказиб бериши кескин қисқарди – октябр ойига келиб, Россия газ қувури орқали Европага узатилаётган ҳажмлар урушгача бўлган даражага нисбатан 80% га камайди. Россия “Газпром” компанияси газ экспорти тарихий минимал даражага тушди. Европа давлатлари қисқа муддатда Россия газига алтернатив топиш мақсадида АҚШ, Қатар каби давлатлардан суюлтирилган газ (ЛНГ) импортини кескин оширишга мажбур бўлди. Бу эса ЛНГ бозорида глобал рақобатни кучайтириб, нархларнинг мисли кўрилмаган даражада кўтарилишига олиб келди.

Нефт бозори ҳам геосиёсий тангликка дарҳол реакция билдирмоқда. 2022-йилда Россия экспорт нефтига нисбатан Ғарб давлатлари томонидан босқичма-босқич эмбарго жорий этилди: Европа Иттифоқи 2022-йил декабридан бошлаб Россиядан хом нефт импортини тўхтатди, 2023-йил феввалидан эса Россия нефт маҳсулотларига ҳам эмбарго кучга кирди. Шу билан бирга, Яқин Шарқдаги нотинчликлар туфайли халқаро нефт нархлари ўзгарувчан бўлиб қолди. Исроил–Фаластин можароси бошланган 2023-йил октябр ойида бир ҳафта ичида Brent маркали нефт баррели нархи \$85 атрофидан \$95 га яқинлашиб, сўнгра қайта пасайди. Марказий сценарийга кўра, агар можаро кенгаймай, фақат локал даражада қолса, нефт нархлари қисқа муддатда барқарорлашиб, ҳатто пасайиши мумкинлиги тахмин қилинмоқда. Бироқ можарога бошқа минтақавий кучлар (масалан, Эрон ёки Ливан) тортилса, Ўрта Шарқдан нефт етказиб бериш жиддий узилиб, нархлар кескин ошиши эҳтимоли бор. Таҳлилларга кўра, агар геосиёсий рисклар

оқибатида жаҳон бозорида нефт нархи барқарор равишда 10% га ошиб қолса, бу ҳолат кейинги йил глобал иқтисодий ўсишни 0,15 фоиз бандга пасайтириши ва инфляция даражасини 0,4 фоиз бандга ошириши мумкин. Демак, энергетика бозори урушлар ва тангликларга жуда сезгир бўлиб, нархлардаги кескин ўсишлар жаҳон бўйлаб стагфляция хавфини туғдиради – яъни иқтисодий ўсиш секинлашиб, нархлар эса юқорилаб боради.

2022-йилда айнан энергетика маҳсулотлари (нефт, газ, ёқилғи) нархининг ошиши глобал инфляцияни ўн йилликлар давомида кузатилмаган чўққига чиқарди. ХВЖ маълумотларига кўра, 2022-йилда жаҳон миқёсида йиллик инфляция 8,7% ни ташкил этиб, кейинги йилларда секин пасайиши кутилмоқда. Европа Иттифоқида эса энергия инкирози туфайли истеъмол нархлари индекси кескин тебраниди: масалан, Германияда 2022-йил якунида инфляция даражаси 10% дан ошди – бу охириги 40 йил ичида рекорд кўрсаткичдир. Евроронада инфляция 2022-йил октябр ойида йиллик 10,6% га етиб тарихий энг юқори нуқтани кўрди, АҚШ ва бошқа йирик иқтисодиётларда ҳам нархлар ўсиши 1980-йиллардан бери энг баланд даражаларни қайд этди. Энергия нархларининг қимматлиги саноат ишлаб чиқариш харажатларини ошириб, истеъмолчиларнинг реал харид қобилиятини пасайтирди. Бу ҳолат айниқса ривожланаётган давлатлар учун оғир тус олди – энергия импортига қарам давлатлар юқори нархлар сабаб ташқи савдо дефицитининг ўсиши, миллий валуталарнинг қадрсизланиши ва ташқи қарз юкининг оғирлашиши билан юзлашмоқда. Умуман олганда, энергетика бозори беқарорлиги глобал макроиқтисодий вазиятнинг заифлашувига ҳамда инфляцион босимнинг кучайишига олиб келмоқда.

Озиқ-овқат таъминоти занжирлари ва озиқ-овқат хавфсизлиги: Қуролли можаролар глобал озиқ-овқат таъминоти ва нархларига ҳам бевосита таъсир кўрсатади. Россия ва Украина дунё бозорида йирик қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етказиб берувчилари саналади: урушдан аввал дунё бўйича буғдой экспортининг 25% атрофини ҳамда маккажўхори экспортининг 14%ини айнан ушбу икки давлат таъминлаб келган. 2022-йил бошида Украинадаги уруш сабаб Қора денгиз орқали ғалла экспорти узилиб қолди. Натижада жаҳон бўйича буғдой ва бошқа дон маҳсулотлари нархи кескин ошди. ФАО (БМТ Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти) маълумотларига кўра, 2022-йил март ойида глобал озиқ-овқат нархлари индекси 159,3 пунктга етиб тарихий рекордни янгилади – бу феврал ойига нисбатан қарийб 13% ўсиш демакдир. Бу кўрсаткич ушбу индекс юритила бошлаган сўнгги 30 йиллик тарихдаги энг юқори даража бўлди. Нархларнинг бундай кескин ошишига, аввало, Украина ва Россиядан буғдой, маккажўхори, кунгабоқар ёғи каби асосий маҳсулотлар экспортининг тўхтаб қолиши сабаб бўлди. ФАО уруш

бошлангач огоҳлантириш бериб, агар можаро ва экспорт чекловлари давом этса, глобал озиқ-овқат ва ем-хашак нархлари 20% гача ошиб кетиши мумкинлигини таъкидлаган эди. Дарҳақиқат, 2022-йил баҳорида Африка, Яқин Шарқ ва Осиёнинг қатор ривожланаётган давлатларида нон ва асосий озиқ-овқат маҳсулотларининг кескин қимматлашуви кузатилди. Мисол учун, Миср ўзининг бугдой истеъмолининг катта қисмини (тахминан 80%ини) Россия ва Украина импортига таянган ҳолда қоплаб келган, уруш туфайли ушбу манбалар узилиши мамлакат ичида нон нархининг ошишига ва ҳукуматга юк бўлаётган субсидиялар ҳажмининг кенгайишига олиб келди. Марказий Осиё давлатлари ҳам (жумладан, Ўзбекистон) Россия орқали импорт қилинадиган озиқ-овқат маҳсулотлари ва ўғитлар етказиб берилишидаги узилишлардан зарар кўрди.

Бошқа можаролар ҳам глобал озиқ-овқат хавфсизлиги тизимини заифлаштирмоқда. Яман фуқаролар уруши туфайли мамлакат ичида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши деярли издан чиққан, миллионлаб одамлар очлик ёқасида яшамокда. Судан инқирози эса нафақат мамлакатнинг ўзида гуманитар фалокат келтириб чиқарди, балки айрим глобал таъминот занжирларига ҳам таъсир ўтказмоқда. Мисол тариқасида, араб сақичи (гум арабис) деб аталувчи маҳсулот глобал озиқ-овқат саноатида муҳим хомашё бўлиб, газли ичимликлар, ширинликлар ва фармацевтика каби турли соҳагуларга ишлатилади. Дунё бўйича гум арабис ишлаб чиқаришининг тахминан 70% қисми уруш гирдобидидаги Судандаги акасиё дарахтлари манбаларига тўғри келади. 2023-йил апрелда Суданда фуқаролар уруши авж олгач, ушбу маҳсулотни четга чиқариш деярли тўхтаб қолди – қишлоқ ҳудудлардан йиғиб сотиш имконсиз бўлиб, маҳаллий экспортёрлар портлар орқали етказиб беришни тўхтатганини маълум қилди. Натижада Соса-Сола, Пепси каби йирик халқаро компаниялар гум арабис захираларини шошилинич равишда кўпайтиришга, муқобил етказиб берувчилар қидиришга мажбур бўлди. Бу мисол кўрсатадики, ҳатто глобал миқёсда нисбатан кичик улушга эга товарлар бўйича ҳам маълум бир мамлакатга қарамлик бўлса, у ердаги уруш ва беқарорлик бутун дунё ишлаб чиқарувчилари учун хавф туғдириши мумкин.

Урушлар туфайли юзага келган озиқ-овқат тақчиллиги ва нархларнинг ошиши дунё бўйлаб миллионлаб одамларни қашшоқлик ва очарчиликка гирифтор қилди. БМТ Жаҳон озиқ-овқат дастури (WFP) ва Жаҳон банки маълумотларига кўра, 2022–2023-йилларда глобал миқёсда ўта озиқ-овқат тақчиллигига учраган аҳоли сони кескин ошган. Хусусан, иқлим ўзгариши билан бирга қуролли можаролар ҳам очарчилик хавфини кучайтириб, 2023-йилда дунё бўйича 740 миллиондан ортиқ инсон тўйиб овқатланмаслик (очлик) муаммосига дуч келгани қайд этилмоқда. Шундай қилиб, урушлар глобал озиқ-овқат

хавфсизлигига икки йўналишда зарба бермоқда: (1) асосий аграр маҳсулотларни экспорт қилувчи ҳудудларда ишлаб чиқариш ва етказиб бериш узилиб, жаҳон бозорида таклиф қисқармоқда; (2) можаролар бошқа давлатларни экспорт чекловлари ёки эҳтиёт чоралар кўришга ундаб, халқаро савдода қўшимча тўсиқлар пайдо бўлмоқда. Бу омиллар эса озиқ-овқат нархларини барқарор юқори ушлаб туриб, камбағал мамлакатларда аҳолининг энг заиф қатламларига энг кўп зарар етказмоқда.

Молиявий бозорлар ва инвесторлар ишончи: Геосиёсий беқарорлик молиявий бозорлар ва инвестиция муҳити барқарорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Йирик урушлар бошланиши билан глобал молия бозорларида таваккалчилик кайфияти кескин ошиб, инвесторларнинг хулқ-атвори ўзгаради. Масалан, 2022-йил феврал ойида Украина уруши бошланган дастлабки ҳафталарда акциядорлик бозорлари ва валюта курсларида кучли тебранишлар кузатилди; қимматли қоғозлар нархлари тушди, хавфсиз активлар (олтин, АҚШ давлат облигациялари ва б.) нархи кўтарилди. Инвесторлар сиёсий таваккал ошган шароитда узоқ муддатли инвестиция режалари ва йирик лойиҳаларни ортга суриб, капитални хавфсиз деб топилган активларга йўналтиришга интилади.

Ҳарбий можаролар пайтида инвестор ишончи инқироzi юзага келиши мумкин. Бу, биринчидан, бевосита уруш ҳудудига яқин ёки у билан иқтисодий алоқалари кучли бўлган ривожланаётган бозорлардан инвестиция капитали оқиб чиқиб кетишида намоён бўлади. Масалан, Марказий ва Шарқий Европа ҳамда МДХнинг айрим давлатлари фонд бозорлари 2022-йилда сезиларли даражада капитал чиқимида дуч келди – миллиардлаб доллар хорижий инвестициялар у юртлардаги сиёсий хавф ортгани туфайли чиқариб кетилди. Иккинчидан, халқаро рейтинг агентликлари (Моодйёс, С&П ва бошқалар) можаролар сабаб кўплаб давлатлар ва компанияларнинг кредит рейтингини пасайтирди ёки рейтинг прогнозини “салбий” кўринишига ўзгартирди. Бу эса ўз навбатида, ўша давлатлар учун хорижий молиялаштириш (қарз олиш) нархининг ошишига ва келгусида инвестиция жалб қилишнинг қийинлашишига олиб келади.

Урушнинг молиявий тизимга таъсирини Россия мисолида ҳам кўриш мумкин. Россия Марказий банки ва йирик тижорат банкларига қарши Ғарб мамлакатлари томонидан жорий этилган санкциялар натижасида халқаро тўлов тизимларидан узилиш (СВИФТ тизимидан чиқариш), хорижий активларнинг музлатилиши каби ҳолатлар кузатилди. Бу чора-тадбирлар Россия банк тизимига салбий таъсир кўрсатиш билан бирга, Марказий Осиё каби Россия билан чамбарчас молиявий алоқаларга эга давлатларга ҳам билвосита зарба етказди. Жумладан, меҳнат миграцияси даромадлари юқори бўлган Ўзбекистон, Қирғизистон, Тожикистон каби давлатлар Россиядан пул ўтказмаларининг

чекланиши ва рублнинг қадрсизланиши натижасида миллиардлаб доллар ҳажмдаги пул оқимидан маҳрум бўлди. Бу омил уларнинг ички валюта бозорида босимни кучайтириб, миллий валюталарнинг қадрсизланиши ва импорт маҳсулотлар нархининг ошишига ҳисса қўшди.

Жаҳон молиявий бозорларидаги беқарорлик нафақат тўғридан-тўғри можарога алоқадор давлатларда, балки глобал даражада иқтисодий фаолликнинг пасайишига олиб келади. Инвесторларнинг ишончи сусайиши оқибатида халқаро инвестициялар ҳажми қисқаради, корхоналар ва ҳукуматлар учун капитал жалб қилиш мураккаблашади. 2022–2023-йилларда кузатилганидек, уруш ва бошқа геосиёсий хатарлар сабабли кўплаб мамлакатларда янги инвестицион лойиҳалар ортга сурилди, мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш режалари бекор қилинди. Бу эса бандлик даражасига ҳам салбий таъсир кўрсатиб, ишсизликнинг ошишига мойиллик яратади. Умуман олганда, глобал молиявий муҳит урушлар даврида “ўзига ёпилиб қолиш” хусусиятини намоён этади – яъни капитал оқимлари хавфсиз ҳудудларга (кўпинча АҚШ ва Европа каби) томон йўналади, ривожланаётган бозорлар эса капитал етишмовчилиги ва ликвидлилик инқироzi хавфи билан юзлашади. Бу ҳолат глобал иқтисодий ўсиш суръатининг пасайишига хизмат қилади.

Халқаро савдо ва логистика узилишлари: Қуролли можаролар халқаро савдо-сотиқ ва юк ташиш логистикасида жиддий узилишларни келтириб чиқармоқда. Россия ва Украинадаги уруш туфайли Европа ва Осиё ўртасидаги анъанавий савдо йўлаклари издан чиқди. Аввало, Россия ва Беларус орқали ўтувчи курукликдаги транспорт корридорларидан фойдаланиш чекланиши (санкциялар туфайли) Европа – Хитой ўртасидаги юк поездлари қатновини секинлаштирди ёки муқобил йўналишларга йўналтирди. Ҳаво транспортида ҳам ўзгаришлар бўлди: Европа ва Шарқий Осиё ўртасидаги авиарейслар Россия ҳаво ҳудудидан айланиб ўтишга мажбур бўлиб, бу учуш вақтини узайтирди ва таннарини оширди. Қора денгиз портларида ҳарбий ҳаракатлар сабабли кема қатнови хавфли тус олиб, суғурта ставкалари ошди. Украина портларининг тўсилиб қолиши минтақадан денгиз орқали чиқариладиган маҳсулотлар (ғалла, металл, минерал ўғит ва б.) экспортини қийинлаштирди.

Халқаро савдо оқимларига бевосита таъсир қилувчи яна бир омил – санкциялар ва экспорт чекловларидир. Россия иқтисодиётига қарши жорий этилган кенг қамровли санкциялар (энергетика экспортига чеклов, юқори технологиялар импортига эмбарго, Россия кема ва юк машиналарининг Европада ҳаракатини тақиқлаш ва ҳоказо) глобал савдо занжирларига зарар етказди. Жаҳон савдо ташкилоти (WTO) маълумотларига кўра,

2022-йилда жаҳон товар савдо ҳажмининг ўсиши урушгача кутилганидан анча секин бўлди – 2021-йилда 9,7% га кенгайган глобал савдо 2022-йилда атиги 2,7% га ўсди. Бу кескин секинлашувнинг асосий сабаби сифатида Европа ва Россия ўртасидаги савдо алоқаларнинг узилиши ҳамда жаҳонда протекционизм кайфиятининг кучайгани кўрсатилади. Уруш бошланганидан кейинги даврда айрим давлатлар озиқ-овқат ва энергетика маҳсулотларининг экспортига чекловлар жорий эта бошлади – жумладан, Ҳиндистон буғдой ва гуруч экспортини вақтинча тўхтатди, Индонезия палма ёғи экспортини чеклади, айрим давлатлар ёнилғи ва ғалла экспортига бож қўйди. Бундай чоралар ҳар бир мамлакат миллий манфаатини қисқа муддатда ҳимоя қилиши мумкин, бироқ умумий глобал бозорда таклифнинг қисқариши ва нархларнинг ошишига хизмат қилиб, бошқа давлатларга зарар етказди.

Геосиёсий инқирозлар транспорт йўлакларининг геостратегик аҳамиятини ҳам ўзгартирмоқда. Масалан, Россия–Европа ўртасидаги анъанавий юк йўналишлари узилгач, Хитой ва Марказий Осиё давлатлари юкларни Кавказ ҳамда Туркия орқали Европага олиб ўтиш имконини берувчи Транскаспий транспорт йўлаги (Ўзбекистон–Қозоғистон–Каспий денгизи–Озарбайжон–Грузия–Туркия) ривожига эътибор қаратмоқда. Шу тариқа, муқобил логистика йўналишларига сармоя кўпаймоқда, бу эса келгусида глобал савдо харитасини ўзгартириши мумкин. Бироқ янги йўлакларни ривожлантириш қисқа ва ўрта муддатда сезиларли харажат ва вақт талаб қилади. Ҳозирча эса, мавжуд инфратузилма зарар кўрган бир шароитда, кўплаб мамлакатлар импорт ва экспорт юкларини манзилга етказишда кечикишлар ва қўшимча харажатларга дуч келмоқда.

Яна бир мисол – Яман ва унга қўшни минтақалардаги низолар халқаро денгиз савдо йўлларида хавф солмоқда. Яман ҳудудида давом этаётган можаро чоғида Баб ал-Мандаб бўғози атрофида бир неча бор ҳарбий тўқнашувлар ва хужумлар юз берди. Бу бўғоз Қизил денгизни Ҳинд океани билан боғлаб, жаҳон савдосида стратегик ўтиш нуқтаси ҳисобланади. 2023-йилда минтақадаги тангликлар туфайли Баб ал-Мандаб ва Сувайш канали орқали ўтувчи юк кемалари оқими 60% дан ортиқ қисқаргани ҳақида маълумотлар эълон қилинди. Тўғри, бу вақтинчалик хавфсизлик чораси сифатида изоҳланиб, нархларга сезиларли таъсир кўрсатмаган бўлса-да, агар Яман уруши ҳудудидан ташқарига чиқса ёки қўшни мамлакатлар жалб қилинса, мазкур бўғоз орқали нефт ва товар ташишда катта узилишлар рўй бериши мумкин. Бу эса глобал савдога ва энергетика бозорига жиддий зарба етказди.

Хулоса шуки, уруш ва можаролар халқаро савдо тизимининг барқарор фаолиятига ҳал қилувчи таъсир кўрсатмоқда. Транспорт коммуникацияларининг бузилиши ва савдо

чекловларининг кучайиши глобал етказиб бериш занжирларини қайта кўриб чиқишга ундамоқда. Баъзи экспертлар бу жараёни “геоиктисодий фрагментация” деб атаб, жаҳон иктисодий тизимининг блокларга бўлиниши хавфи ҳақида огоҳлантирмоқда. Ҳозирча глобал савдо тўлиқ парчаланиш ёқасида эмас, лекин урушлар туфайли юзага келган бўлиниш тенденциялари давом этса, бу келгусида халқаро савдода интеграция ўрнига автоном минтақавий блоклар пайдо бўлишига олиб келиши мумкин.

Миграция ва қочқинлар оқими: Урушлар натижасида юзага келадиган энг оғир инқирозлардан бири – мажбурий миграция, яъни қочқинлар ва кўчирилган шахслар оқимидир. Ҳарбий моjarолар аҳолининг оммавий кўчишига сабаб бўлиб, бу жараён бевосита мезбон давлатлар иктисодиётига ва глобал демографик жараёнларга таъсир қилади. 2022-йилда бошланган Украина уруши Иккинчи жаҳон урушидан кейинги Европадаги энг йирик қочқинлар инқирозини келтириб чиқарди: 2023–2024-йиллар давомида 5 миллиондан ортиқ украиналик қочқинлар Европа давлатларида рўйхатга олинди. Уларнинг аксарияти Полша, Германия, Чехия, Руминия, Туркия каби қўшни ва яқин мамлакатларга бошпана излаб келди. Европа Иттифоқи ушбу қочқинларни қабул қилиш ва вақтинча жойлаштириш учун мисли кўрилмаган даражада тезкор чоралар кўрди, уларни ҳимоя қилиш мақсадида махсус вақтинчалик ҳимоя дастурини жорий этди. Бу ижобий қадам бўлса-да, қочқинлар оқими мезбон мамлакатлар учун қисқа муддатда катта бюджет харажатлари ва ижтимоий юк яратди (бошпана, озиқ-овқат, тиббий хизмат, таълим ва ҳ.к.). Бироқ, айрим мутахассислар узок муддатда украиналик қочқинларнинг меҳнат бозорига интеграцияси Европанинг ишчи кучи танқислигини енгиллаштириши мумкинлигини ҳам таъкидламоқда.

Яқин Шарқ моjarолари ҳам йиллар давомида улкан миграцион оқимларни келтириб чиқарди. 2011-йилдан бери давом этаётган Сурия уруши натижасида қарийб 6,8 миллион суриялик мамлакатдан ташқарига қочқин сифатида чиқиб кетди (асосан Туркия, Ливан, Иордания ва Европага) ва яна 6 миллиондан ортиғи мамлакат ичкарисида кўчирилган шахсга айланди. Бу қочқинлар инқирози қўшни кичик давлатларга улкан юк бўлди – масалан, Ливан аҳолисининг чорак қисми айна пайтда суриялик қочқинлардан иборат бўлиб қолган. Яман ва Афғонистондаги урушлар ҳам миллионлаб одамларни ўз уйини тарк этишга мажбур қилди. 2023-йил апрел ойида бошланган Судан фуқаролар уруши эса бир неча ойларда ярим миллиондан ортиқ одамни қўшни мамлакатларга (Чад, Жанубий Судан, Миср ва б.) қочқин сифатида чиқишга мажбур этди.

Мазкур миграция оқимлари қабул қилувчи давлатлар учун сезиларли иктисодий ва ижтимоий юк юкламоқда. Аввало, қочқинларни жойлаштириш ва уларга гуманитар ёрдам

кўрсатиш учун давлат бюджетидан қўшимча харажатлар сарфланмоқда. Масалан, Европа Иттифоқи Украина қочқинлари учун 2022–2023-йилларда миллиардлаб евро миқдорида маблағ ажратди, БМТ Қочқинлар агентлиги (УНХСР) эса қўшни давлатларга қочқинларни қўллаб-қувватлаш учун йирик маблағ йўналтирди. Мезон давлатлар инфратузилмасига ҳам босим ортди – мактаблар, шифохоналар, уй-жой бозорида қочқинлар оқими туфайли навбатлар ва юклама ошди.

Шу билан бирга, глобал кўчиш жараёнларининг яна бир жиҳати – меҳнат миграцияси оқимлари ҳам урушлар таъсирида ўзгаради. Масалан, Россия–Украина уруши бошланганидан сўнг Россия иқтисодий санкциялар остида қолгани боис бу давлатда ишлаётган Марказий Осиё мигрантларининг бир қисми ватанга қайтди ёки янги меҳнат манзилларини қидира бошлади. Бу Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тожикистон каби мигрант жўнатувчи давлатларнинг иқтисодиётига ҳам таъсир кўрсатди, чунки Россиядан келадиган пул ўтказмалари камайди.

Глобал миқёсда кўрилса, мажбурий кўчқинлар сони сўнгги йилларда ҳар қачонгидан ҳам юқори даражага етди. БМТ Қочқинлар агентлиги ҳисоботида кўра, 2023-йил сентябр ҳолатига дунё бўйича 114 миллион киши уруш, зўравонлик ва таъқиблар туфайли ўз уйини тарк этган ҳолда бошпанасиз яшамоқда. Бу кўрсаткич урушлар сони ортиб бораётгани ва мавжуд можаролар ҳал этилмаётганини ифодалайди. Эътиборлиси, қочқинларнинг аксарияти бой Ғарб давлатларига эмас, балки қўшни ривожланаётган давлатларга бошпана излаб бормоқда – жумладан, жаҳон миқёсидаги қочқинларнинг 75% қисми даромади паст ва ўрта бўлган мамлакатларда жойлашган. Бу эса, бир томондан, қочқинларни қабул қилаётган ривожланаётган давлатларга улкан юк юклаётган бўлса, иккинчи томондан, халқаро ҳамжамият зиммасига ушбу мамлакатларга ёрдам кўрсатиш масъулиятини қўймоқда.

Гуманитар ёрдам ва глобал ҳамкорликдаги қийинчиликлар: Бир вақтнинг ўзида бир неча минтақаларда давом этаётган урушлар дунё ҳамжамиятининг гуманитар инқирозларга муносабат кўрсатиш қобилиятини синовдан ўтказмоқда. БМТнинг Гуманитар масалаларни мувофиқлаштириш бошқармаси (ОЧА) ҳар йили эълон қиладиган Глобал Гуманитар Шарҳ (Глобал Ҳуманитариан Овервиев) ҳисоботида мувофик, сўнгги йилларда ёрдамга муҳтож одамлар ва зарур маблағ миқдори мисли кўрилмаган даражада ошди. Жумладан, 2023-йилда 339 миллион киши бутун дунё бўйлаб инсонпарварлик ёрдамига муҳтож бўлиб, ушбу ёрдам дастурлари учун талабларга биноан 51,5 миллиард АҚШ доллари сўралган – бу тарихий рекорд кўрсаткичдир. Таққослаш учун, 2022-йилда

ёрдамга мухтожлар сони 274 млн киши, сўралган маблағ эса 41 млрд доллар атрофида эди, яъни бир йилда кескин ошиш кузатилди.

Ёрдам чакирувларининг катталашишига асосан айнан қуролли можаролар сабаб бўлмоқда. 2023-йил учун БМТ кўмагида тузилган энг йирик гуманитар ёрдам дастурларига назар солинса, ўн мамлакат бўйича йиллик ёрдам талаби 1 миллиард доллардан ошди – жумладан, Афғонистон (4,6 млрд), Сурия (4,4 млрд), Яман (4,2 млрд), Украина (3,9 млрд), Эфиопия, Жанубий Судан, Конго ДР ва бошқалар шулар жумласидандир. Бу давлатларнинг барчасида уруш ёки қуролли тўқнашувлар давом этаётгани ёки яқинда тугаган бўлса-да оқибатлари сақланиб қолганини кўриш мумкин. Шу тариқа, можаролар инсонпарварлик ёрдамига бўлган глобал талабнинг асосий ҳайдовчисига айланган.

Бироқ, глобал даражада гуманитар ёрдам кўрсатиш ҳам қатор муаммолар ва чекловлар билан тўқнаш келмоқда. Ривожланган донорларда бир вақтнинг ўзида бир нечта йирик инқирозлар учун маблағ ажратиш қобилияти чекланмоқда – масалан, 2022-йилга келиб Суриядаги қочқинлар ва Ямандаги очарчиликка ажратилган халқаро ёрдам ҳажми пасайишга мойил бўлди, чунки эътибор кўпроқ Украина инқирозига қаратилди. 2023-йилга келиб эса яна бир йирик инқироз – Ғазо сектори ва унинг атрофидаги гуманитар фалокат кун тартибига чиқди. БМТ бош қотиби Антониу Гутерришнинг айтишича, “дунё эътибори ҳозир Ғазодаги фожиа билан банд, аммо глобал миқёсда жуда кўп можаролар давом этмоқда ва янги тангликлар пайдо бўлмоқда, бу эса инсониятнинг азоб-уқубатларини оширмоқда”.

Урушлар халқаро ҳамкорлик ва дипломатия майдонида ҳам қийинчиликлар туғдирмоқда. Халқаро муносабатларда кескинликнинг ошиши БМТ Хавфсизлик Кенгаши, “Катта йигирматалик” (Г20) каби майдонларда консенсусга эришишни қийинлаштирди. Россия–Украина уруши бошланганидан бери БМТ Хавфсизлик Кенгашида ушбу можаро бўйича бирор бир самарали қарор қабул қилинмади – чунки Кенгашнинг доимий аъзоси бўлган Россия ҳар қандай резолюцияни вето қилиш ҳуқуқига эга. Худди шундай, Исроил ва Фаластин можароси бўйича ҳам БМТ даражасида йирик давлатлар ўз сиёсий позициясидан келиб чиқиб кескин қарама-қарши ёндашувларни намоиш қилди, натижада глобал миқёсда яқдил дипломатик чоралар ишлаб чиқиш имкони бўлмапти. Г20 доирасида ҳам геосиёсий тафовутлар иқтисодий ҳамкорликка соя солмоқда – 2022-йил ноябр ойида Баида ўтган Г20 саммитида аъзолар урушни қораловчи қўшма баёнот беришга муваффақ бўлган бўлса, 2023-йил бошида Ҳиндистонда бўлиб ўтган учрашувларда уруш борасида яқдиллик йўқлиги боис анъанавий якуний коммуникелер

кабул қилинмади. Бу ҳолат глобал муаммолар (иқлим ўзгариши, ядровий қуроолларни тарқатмаслик, пандемияларга тайёргарлик ва ҳоказо) бўйича халқаро ҳамкорликни ҳам сусайтирмоқда.

Таҳлилчилар уруш ва геосиёсий рақобатнинг кучайиши натижасида халқаро тизимда янги блоклараро алоқалар мустаҳкамланаётганини қайд этмоқда. Масалан, Россия Ғарб санкцияларига жавобан Хитой ва бошқа иттифоқчи давлатлар билан иқтисодий ҳамкорликни кенгайтирмоқда; Ғарб мамлакатлари эса Украинанинг ҳарбий ва молиявий қўллаб-қувватланиши бўйича бирлашган савдо-ҳаракат намойиш этдилар. Айрим ривожланаётган давлатлар “глобал жануб” деб аталувчи блок доирасида нейтрал позицияни ушлаб, ўз манфаатларига мослаб ҳар икки томонга эҳтиёткор муомала қилмоқда. Бундай пароканда манзара халқаро ҳамкорликнинг анъанавий форматларига (БМТ, Жаҳон савдо ташкилоти ва бошқалар) раҳна солиши, глобал қоидабузарликларнинг жазоланмай қолишига олиб келиши ва келгусида янги можаро ва инқирозларнинг профилактикасини қийинлаштириши мумкинлиги билан хавотир уйғотмоқда.

Шундай қилиб, ҳозирги вақтда дунё ҳамжамияти бир неча бир-бирига боғлиқ глобал синовлар (урушлар, инфляция, иқлим ўзгариши ва бошқалар) қаршисида турибди. Бу синовларни енгишда энг самарали йўл – халқаро ҳамкорликни кучайтириш ва кўп томонлама институтлар (БМТ, ХВЖ, Жаҳон банки ва ҳ.к.) фаолиятини қўллаб-қувватлашдир. Афсуски, геосиёсий келишмовчиликлар бу институтларнинг самарали ишлашига ҳалал бераётган бўлса-да, мавжуд глобал қоидаларга асосланган тартиботни сақлаб қолиш ва такомиллаштириш тинчлик ва барқарорлик учун муҳим вазифа

Юқорида келтирилган таҳлиллار глобал уруш ва можароларнинг кўп қиррали иқтисодий оқибатларини яққол кўрсатади. Биринчидан, энергетика ва озиқ-овқат хавфсизлигига таҳдидлар туфайли жаҳон миқёсида макроиқтисодий беқарорлик кучаймоқда. 2022–2023-йилларда кузатилган юқори инфляция даражаси, асосан, энергия ва озиқ-овқат нархларининг ошиши билан боғлиқ бўлиб, бу ҳолат аҳолининг реал даромадларини пасайтирди ва иқтисодий ўсишни секинлатди. Кўплаб мамлакатлар Марказий банклари инфляцияни жиловлаш мақсадида фоиз ставкаларини кўтаришга мажбур бўлди, бу эса ўз навбатида инвестициялар ва талабни қисқартириб, иқтисодий фаолликни бостирди. Натижада, 2023-йилда глобал иқтисодий ўсиш суръати сўнгги 20 йиллик ўртача даражасидан анча пастлаб, 3% атрофида бўлиши кутилмоқда. Бу уруш бошланишидан олдинги даврдаги прогнозларга нисбатан сезиларли паст кўрсаткичдир. Хусусан, 2022-йилда Россия–Украина можароси туфайли дунё ялпи ички маҳсулоти ўсиши қарийб 0,7–1% пунктга секинлашгани ҳисоб-китоб қилинган, яъни уруш

бўлмаганда эришиш мумкин бўлган ўсиш суръати йўқотилган. Бу тенденция 2023-йилда ҳам давом этди – Яқин Шарқдаги қўшимча тангликлар сабаб ХВЖ 2024-йил учун глобал ўсиш прогнозини пасайтирди.

Иккинчидан, можароларнинг иқтисодий таъсири жиҳатидан ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар ўртасида тафовут кузатилмоқда. Ривожланган иқтисодиётлар (АҚШ, Европа Иттифоқи, Япония ва бошқалар) глобал тангликлардан камроқ зарар кўриш ёки тезроқ тикланиш имкониятига эга, чунки уларнинг молиявий захиралари катта, иқтисодий бошқарув механизмлари самарали ва диверсификация даражаси юқори. Масалан, Европа давлатлари 2022-йилги энергия инқирозига қарамай кишлоқ хўжалиги ва саноатда субсидиялар ажратиш, муқобил энергетика манбаларини сафарбар этиш орқали қисман мослаша олдилар. Ривожланаётган давлатлар эса одатда бундай зарбаларга кам бардошли: уларнинг фискал имкониятлари чекланган, ташқи бозорларга қарамлиги юқори, жамғармалари кам. Уруш ва тангликлар сабаб жаҳон бўйича озиқ-овқат ва ёқилғи нархлари ошиши энг аввало Африка, Осиё ва Лотин Америкасидаги камбағал мамлакатларда аҳолининг энг ночор қатламларини қашшоқликка итариб, ижтимоий тангликларни кучайтирди. Жаҳон Банки ҳисоботига кўра, 2022-йилда уруш ва пандемия таъсирида дунё бўйича қашшоқлик даражаси яна ошди – қўшимча ўн миллионлаб одам кунига 2,15 доллардан кам даромад билан кун кечириш чегарасига тушиб қолди.

Ривожланаётган мамлакатлар учун халқаро савдо ва инвестициялардаги узилишлар ҳам оғир оқибатларга эга бўлди. Юқори таваккал сабаб хусусий инвестициялар оқими ривожланаётган бозорларни тарк этди, натижада айрим мамлакатлар дефолт ёқасига келди (масалан, Шри-Ланка, Гана каби давлатлар 2022-йилда ташқи қарзни қайтара олмай инқирозга учради – бунда юқори импорт харажатлари ва валюта тушумларининг қисқариши муҳим рол ўйнади). Шу нуқтаи назардан, глобал урушлар ривожланаётган иқтисодиётларда ташқи қарз инқирозини келтириб чиқариш хавфини ҳам оширади. ХВЖ 2023-йилда қатор камбағал давлатлар учун фавқулодда молиявий кўмак ва қарзларни реструктуризация қилиш чораларини кўрди – бунга ҳам геосиёсий тангликларнинг билвосита алоқаси бор.

Учинчидан, халқаро санкциялар ва иқтисодий ажралиш тенденциялари глобал иқтисодиётнинг тузилмасини ўзгартирмоқда. Россия ва Эрон каби йирик энергетика етказиб берувчиларга қарши санкциялар бу давлатларни ўз нефт-газини янги бозорларга (масалан, Осиёга) йўналтиришга мажбур қилди, Европа эса энергетика импортини диверсификация қилиш йўлига ўтди. Бу жараён бир томондан жаҳон савдо

йўналишларини қайта шакллантирса, иккинчи томондан давлатларни ўзаро блоклашган алоқаларни мустаҳкамлашга ундамоқда. Мисол учун, Россия–Хитой иқтисодий ҳамкорлиги уруш даврида янада чуқурлашди – Россия Хитойга энергетика ресурсларини чегирма билан кўпроқ сотмоқда, эвазига Хитойдан технология ва саноат товарларини импорт қилмоқда. Ғарб давлатлари эса ўзаро иқтисодий интеграцияни кучайтириб, стратегик тармоқларда (яримўтказгичлар, сунъий интеллект ва б.) етказиб беришни ишончли иттифоқчилар доирасида йўлга қўйишга интиломоқда. Бу ҳолат дунё иқтисодиётида “дўстлаштирилган” (фриенд-шоринг) таъминот занжирлари концепсиясини келтириб чиқарди – яъни мамлакатлар эндиликда геосиёсий жиҳатдан ишончли деб топилган ҳамкорлар билан кўпроқ савдо қилишга ҳаракат қилишмоқда. Натижада, иқтисодий глобаллашув жараёнида тормозланиш ва маълум даражада орқага қайтиш кузатиломоқда. БМТ савдо ва тараққиёт конференцияси (УНСТАД) бу ҳолатдан огоҳлантириб, агар геоиқтисодий бўлиниш чуқурлаша берса, глобал ишлаб чиқариш самарадорлиги пасайиши ва камбағал давлатларнинг ривожланиш имкониятлари чекланиши ҳақида билдирган.

Тўртинчидан, глобал иқтисодий хавфсизлик масаласи ҳал бўлишида халқаро ҳамкорликнинг муҳим экани яна-да равшанлашди. Урушлар ва тангликлар кўп томонлама институтларни заифлаштиргани юқорида айтилди. Аммо айнан шу институтлар – ХВЖ, Жаҳон банки, Жаҳон савдо ташкилоти, БМТ агентликлари – глобал инқирозлар оқибатларини юмшатишда асосий рол ўйнайди. Масалан, ХВЖ инқироз даврида қатор давлатларга молиявий кўмак пакетларини тақдим этди, Жаҳон банки озиқ-овқат кризиси юзага келган мамлакатларга фавқулодда грант ва кредитлар ажратди. БМТ тизими орқали эса миллионлаб қочқинлар ва озиқ-овқат танқислигидан азият чекаётган аҳоли қатламларига ёрдам етказиломоқда. Демак, халқаро ҳамкорлик каналларини очиқ тутиш ва сиёсий келишмовчиликларга қарамай глобал миқёсдаги мулоқотни давом эттириш зарур. Бу борада 2024-йил декабр ойида Женевада ўтадиган Глобал Қочқинлар Форуми ёки ҳар йили сентябрда бўладиган БМТ Бош Ассамблеяси йиғилиши каби тадбирлар муҳим платформа бўлиб хизмат қилмоқда – унда давлатлар қочқинлар муаммоси, иқлим ўзгариши, озиқ-овқат хавфсизлиги каби умумий масалаларда мажбурият ва ташаббусларни мувофиқлаштиришга уринмоқда.

Бешинчидан, глобал ва минтақавий миқёсда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш учун иқтисодий чоралар билан бир қаторда дипломатик ечимлар ҳам муҳим. Можароларни ҳал этиш ёки ҳеч бўлмаганда музлатиб қўйиш бўйича музокаралар бошласагина, юқорида санаб ўтилган салбий оқибатларни чеклаш мумкин бўлади.

Масалан, 2022-йил март ойида БМТ воситачилигида эришилган Қора денгиз орқали дон экспорти келишуви (Граин Деал) қисқа муддатга бўлса-да Украина ғалласини жаҳон бозорларига чиқаришга имкон берди ва глобал озиқ-овқат нархларини пасайтиришга кўмаклашди. Худди шундай, Яман можаросида 2022-йилда эришилган сулҳ натижасида бир муддат жанговар ҳаракатлар тўхтатилиб, инсонпарварлик ёрдами етказиш осонлашди. Афсуски, бу каби сулҳ ва битимлар ҳали мустаҳкам тинчликка айлангани йўқ; шунга қарамай, дипломатик саъй-ҳаракатларни кучайтириш глобал иқтисодий хавфсизлик нуқтаи назаридан беқиёс аҳамиятга эга. Зотан, урушларнинг иқтисодий талафотини бартараф этиш тинчлик ўрнатилгандагина тўлиқ амалга ошади – вайрон бўлган инфратузилмани тиклаш, қочқинларни уйларига қайтариш, инвестиция муҳитини нормал ҳолатга келтириш ва халқаро савдони қайта йўлга қўйиш узоқ муддатли ва қиммат жараёнлардир. Бу жараённи бошлаш учун можароларни зудлик билан тугатиш ёки музлатиш энг биринчи шартдир.

Юқоридагиларни жамлаб айтганда, замонавий урушлар кўлами ва таъсири жиҳатидан нафақат геосиёсий тартибга, балки бутун жаҳон иқтисодий тизимига путур етказмоқда. Энергетика ва озиқ-овқат хавфсизлигидаги узилишлар, инфляция ва макроиқтисодий беқарорлик, савдо ва инвестициялардаги пасайиш, қочқинлар инқирозининг чуқурлашуви – буларнинг ҳар бири алоҳида катта муаммо бўлса-да, ҳозирги можаролар шароитида улар бир-бирини кучайтирувчи комплекс инқироз ҳолатини вужудга келтирмоқда. Бундай мураккаб глобал синовлардан чиқиш йўли ҳам интеграциялашган ёндашувни талаб этади: тинчлик ўрнатиш дипломатиясини, иқтисодий барқарорлик чораларини ва инсонпарварлик ёрдамини бир вақтнинг ўзида олиб бориш лозим.

Хулоса

Ҳозирги даврда кузатилаётган уруш ва қуролли можаролар тўлқини глобал иқтисодий хавфсизликка сезиларли путур етказмоқда. Россия–Украина уруши, Яқин Шарқдаги тангликлар (Исроил–Ғазо), Африка минтақасидаги можаролар (Судан, Яман ва бошқалар) мисолида кўриш мумкинки, ҳарбий низолар оқибатида:

- **Энергетика бозорлари издан чиқди:** Етказиб беришдаги узилишлар туфайли нефт ва газ нархлари кескин ўсиб, энергия импортига қарам мамлакатлар иқтисодиётини қийин аҳволга солиб қўйди. Нархлардаги тебранишлар глобал инфляцияни авж олдириб, кўплаб давлатларда йиллик инфляция кўрсаткичлари охириги ўн йилликлардаги энг юқори даражага қўтарилди.

• **Озиқ-овқат хавфсизлиги заифлашди:** Йирик аграр экспортёр хуудлар уруш домида қолгани сабаб жаҳон бозорида озиқ-овқат маҳсулотлари, хусусан дон ва ўғитлар таклифи қискарди. 2022-йилда глобал озиқ-овқат нархлари рекорд даражага чиқиб, камбағал мамлакатларда миллионлаб одамлар озиқ-овқат танқислиги ва очарчилик хавфи остида қолди.

• **Савдо ва логистика тизими узилди:** Можаролар туфайли халқаро транспорт йўлаклари тўсқинликка учради, транзит вақт ва харажатлари ошди. Халқаро санкциялар ва қўшимча чекловлар глобал савдо ҳажмининг кутилганидан секин ўсишига олиб келди. Айрим давлатлар стратегик товарлар экспортига тақиқ қўйиб, протекционизм кучайди.

• **Молиявий барқарорликка раҳна етди:** Геосиёсий ноаниқликлар инвесторларда ишончсизлик уйғотиб, капитал оқимлари хавфсиз активлар томон қайта йўналдирилди. Натижада ривожланаётган бозорлар молиявий ресурслардан қуруқ қолиш хавфи билан тўқнашди, айрим мамлакатлар давлат қарзи инқирозига юз тутди. Халқаро банк тизимидаги санкциялар тўловлар инфратузилмасини пароканда қилиб, баъзи минтақаларда валюта алмашинуви ва пул ўтказмаларини қийинлаштирди.

• **Ижтимоий-иқтисодий юк ортди:** Урушлар инсонларни оммавий кўчишга мажбур қилгани оқибатида қочқинлар инқирози чуқурлашди. Қабул қилувчи мамлакатлар бюджетига қўшимча босим тушди, ижтимоий инфратузилма зўриқди. Жаҳон бўйича мажбурий кўчқинлар сони 110 миллиондан ошиб, бу Иккинчи жаҳон урушидан кейинги энг юқори кўрсаткич бўлди. Асосан ривожланаётган давлатлар қочқинларни елкаларига олиб, халқаро ёрдамга муҳтож бўлиб қолишди.

• **Глобал ҳамкорлик синовга учради:** Геосиёсий кескинликлар туфайли халқаро институтлар ва битимлар самарадорлиги пасайди. Йирик давлатлар ўртасидаги рақобат Париж иқлим битими, ядровий қуролларни тарқатмаслик битимлари каби кўп томонлама ташаббусларни эътибордан четда қолдирмоқда. Тинчлик ва хавфсизлик масалаларида БМТ Хавфсизлик Кенгаши ва бошқа платформалар қарор қабул қила олмаётгани кўзга ташланмоқда.

Юқоридаги хавф-хатарлар барқарорлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда. Аммо мазкур инқирозли ҳолатдан чиқиш йўллари ҳам мавжуд. Энг аввало, можароларни дипломатик йўл билан ҳал этиш ёки ҳеч бўлмаганда музлатиб қўйиш глобал иқтисодий енгиллик келтиради — жанговор ҳаракатлар тўхташи билан бозорларда ишонч қайта тиклана бошлайди, нархлар барқарорлашади. Шунинг учун халқаро ҳамжамият тинчликпарварлик саъй-ҳаракатларини изчил давом эттириши лозим.

Иккинчи муҳим йўл – таъминот занжирларини диверсификация қилиш ва мустаҳкамлаш. Урушлар сабоқ тариқасида кўрсатдики, бирор давлат ёки минтақага ҳаддан ташқари боғланиб қолиш (энергетика, озиқ-овқат ёки саноат компонентлари бўйича) стратегик хатарларга олиб келади. Демак, мамлакатлар ва компаниялар муқобил етказиб берувчиларни кўпайтириши, маҳаллий ишлаб чиқаришни рағбатлантириши ва захираларни яратиши зарур. Масалан, Европа Россия газига қарамликни камайтириш учун энергетика манбаларини жадал равишда алмаштиришга киришди; худди шундай, кўплаб давлатлар озиқ-овқат захираларини ошириш, импорт географиясини кенгайтириш чораларини кўрмоқда.

Учинчи йўл – халқаро иқтисодий ҳамкорликни тиклаш ва кенгайтириш. Бу борада йирик иқтисодиётларнинг макроиқтисодий сиёсатини мувофиқлаштириши муҳим аҳамиятга эга. ХВЖ 2023-йил ҳисоботида қайд этилишича, инфляцияни жиловлаш ва ўсишни қўллаб-қувватлаш ўртасида нозик мувозанат сақлаш лозим, бунда марказий банкларнинг ҳамкорлиги ва ҳукуматларнинг қарз юкини бошқариши талаб этилади. Шунингдек, халқаро савдо тизимини қўллаб-қувватлаш, экспорт чекловларини имкон қадар камайтириш ва янги протекционизмга берилмаслик глобал даромад йўқотишларининг олдини олади. Зиддиятларга қарамай, G20 каби форумларда асосий иқтисодий йўналишларда келишувларга эришиш дунё иқтисодиётига ижобий сигнал бўлади.

Ва ниҳоят, бой давлатлар ва халқаро ташкилотлар қуролли можаролардан энг кўп азият чекаётган ночор мамлакатларга молиявий ва техник ёрдамни ошириши лозим. Бу – қашшоқлик ва очарчиликка қарши кураш, қочқинларни қўллаб-қувватлаш, вайрон бўлган инфратузилмани тиклаш учун зарур. Мисол учун, 2023-йилда Украина тикланиши учун халқаро конференцияларда миллиардлаб доллар ваъда қилинди; Ямандаги гуманитар кризисни бартараф этиш учун донорлар конференциялари ўтказилмоқда. Ушбу ёрдам ваъда билан чекланиб қолмай, амалий ижрога ўтиши даркор, зеро инқирозлар оқибатини енгиллаштириш келажакдаги глобал барқарорлик учун сармоядир.

Хулоса ўрнида айтганда, дунё ҳамжамияти янги бир нотинчлик даврига қадам қўйгандай: бир вақтнинг ўзида бир неча ҳудудий урушлар ва геосиёсий тарангликлар мавжуд. Буларнинг барчаси глобал иқтисодий хавфсизлик тушунчасига янги мазмун бериб, уни фақат ҳарбий хатарлардан ҳимояланиш эмас, балки инсон хавфсизлигининг кенг қўламли масаласи сифатида кўриб чиқишга ундамоқда. Глобал иқтисодий хавфсизлик эндиликда энергия ва озиқ-овқат мустаҳкамлиги, макроиқтисодий барқарорлик, савдо йўлларининг очиқлиги, молиявий интеграция ва миграция оқимларини

бошқариш каби омиллар мажмуасига боғлиқ. Давом этаётган урушлар бу омилларнинг ҳар бирини синовдан ўтказмоқда. Шундай бўлса-да, инсоният олдида танлов мавжуд: бу синовларга биргаликда жавоб бериш ёки пароканда ҳолда ҳар ким ўзи курашиш йўлини танлаш. Табиийки, биргаликдаги ҳаракат ва ҳамжиҳатликгина глобал миқёсдаги бу инқирозларни енгишга имкон бериши мумкин.

Глобал миқёсда тинчлик ва барқарорликка эришиш йўлидаги асосий хулоса шуки – дунё ўзаро боғлиқ ва бирор минтақадаги урушнинг акс-садоси бутун ер куррасида эшитилар экан, ҳеч бир давлат ёлғиз ўзи хавфсиз ва фаровон бўла олмайди. Шу боис, тинчликни сақлаш, можаро ва низоларни ҳал этиш йўлида муттасил ҳаракат қилиш, иқтисодий дипломатия ва ҳамкорликни мустаҳкамлаш ХХИ аср глобал хавфсизлигининг пойдеворидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Интернационал Монетарй Фунд (2023). Ворлд Экономис Оутлоок, Октябрь 2023: Навигатинг Глобал Дивергенсес. – ХВЖ глобал ўсиш ва инфляция прогнозлари (2022 йилда инфляция 8,7% гача ошгани) ҳақида.
2. Ворлд Банк (2022). Қов тхе вар ин Украине ис решапинг ворлд траде анд инвестмент. – Жаҳон банки ҳисоботида кўра Украина уруши туфайли жаҳон савдо ҳажми 1% га қисқариб, глобал ЯИМ ўсиши қарийб 0,7% бандга пасайиши кутилгани таъкидланган.
3. Реутерс (2022). “Фоод присес ҳит ресорд хигҳ ин Марч, У.Н. агенсй сайс.” Реутерс Ворлд Невс, 8-апрел 2022. – ФАО маълумотларига асосланиб, 2022-йил март ойида озиқ-овқат нархлари индекси 159,3 пунктга етиб тарихий рекорд ўрнатгани ва бу уруш туфайли дон ва ёғ бозоридаги узилишлар билан боғлиқлиги ёритилган.
4. Тхе Гуардиан (2023). “Қов вилл тхе Израел-Ҳамас вар аффест оил присес анд тхе глобал эсономй?” бй Л. Эллиотт, 18-октябр 2023. – Исроил-Ҳамас можаросининг нефт бозори ва жаҳон иқтисодиётига таъсири таҳлил қилинган; ХВЖ баҳосига кўра нефт нархининг 10% ошиши глобал ўсишни 0,15% га секинлаштириб, инфляцияни 0,4% га ошириши келтирилган.
5. Реутерс (2023). “Судан сонфлист тхреатенс суппль оф кей софт дринк ингредиент гум арабис.” Реутерс, 28-апрел 2023. – Судан фуқаролар уруши дунё бўйича гум арабис (араб сақичи) етказиб берилишига хавф солаётгани, чунки глобал таъминотнинг ~70% Суданга тўғри келиши ва уруш сабаб экспорт тўхтаб қолгани ҳақидаги мақола.

6. ИЕА (2022). Фрекуентлий Аскед Куестионс он Энергй Сесуритй. – Халқаро Энергетика Агентлиги ҳисоботида Россия–Украина уруши натижасида 2022-йил октябрга келиб Россиянинг Европага газ қувури етказиб бериши ўтган йилга нисбатан 80% га қисқаргани ҳамда Европага газ оқими муқобил йўналишларга ўтаётгани ҳақида маълумот келтирилган.

7. УН ОЧА (2022). УН лаунчес ресорд \$51.5 биллион ҳуманитариан аппеал фор 2023. – БМТ 2023-йил учун рекорд даражада гуманитар маблағ соъраб мурожаат қилгани (339 млн киши ёрдамга муҳтож, талаб қилинган сумма 51,5 млрд АҚШ доллари), шу жумладан Яман (4,2 млрд), Сурия (4,4 млрд), Украина (3,9 млрд) каби давлатларга йирик ёрдам режаси тузилгани қайд этилган.

8. УНХСР (2023). Форсед диспласемент континуес то grow ас сонфлистс эссалате. Пресс Релеасе, 25-октябр 2023. – БМТ Қочқинлар агентлиги (УНХСР) ҳисоботида 2023-йилнинг биринчи ярмида урушлар туфайли мажбурий кўчқинлар сони 110 миллиондан ошгани, сентябр охирига бориб эса 114 миллионга етгани, бунга Украина, Судан, Конго ДР ва бошқа можаролар асосий ҳисса қўшгани таъкидланган.

9. Тҳинк Глобал Ҳеалтх (Соунсил он Форейгн Релатионс) (2023). Лиана Фих & Саролине Капп, “Интернатионал Сооператион анд тхе Вар Агаинст Украине,” 6-апрел 2023. – Ушбу таҳлилий мақолада Украина уруши халқаро ҳамкорликка салбий таъсир қилгани, Г20 доирасида келишмовчиликларни кучайтиргани, глобал муаммолар бўйича ҳамжиҳатликка ҳалақит бераётгани батафсил ёритилган.

10. ББС Невс Ўзбек (2022–2023). “Уруш ва глобал иқтисодиёт” мавзусидаги таҳлилий материаллар тўплами. – Ушбу манбаларда Марказий Осиё давлатларига Россия–Украина урушининг таъсири, жумладан, мигрантлар пул ўтказмалари, трансчегаравий савдо ва валюта курслари ўзгариши таҳлил қилинади. (Изоҳ: ББС Ўзбекнинг 2022–2023-йиллардаги мақолалари мазкур мақола мазмунини тасдиқловчи қўшимча маълумот сифатида фойдаланилди).